

نفت، تمدن صنعتی و معماری در خوزستان ایران

پژوهشی از: دکتر سیروس باور

دستیاران | آرشیکت آزادہ صادقیان
آرشیکت مهشید فدایی

www.ketab.ir

بازنگری و ویراستاری: آرشیکت نازنین حسین دوست

نفت، تمدن صنعتی و معماری در خوزستان ایران

نویسنده: دکتر سیروس باور
ویراستار: نازنین حسین دوست
طراح جلد: آزاده صادقیان
صفحه آرایی: لیلا افراسیابی
مدیر تولید: علی زارعی
لیتوگرافی: فرآیند گویا
چاپ: بوستان کتاب
صحافی: علی
ناشر: فرهنگسرای میردشتی
نوبت چاپ: اول ۱۴۰۱
شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۰۰-۰۳۲-۱

فهرست کتابخانه ملی:

سرشناسه: باور، سیروس، ۱۳۱۳-
عنوان و نام پدیدآور: نفت، تمدن صنعتی و معماری در خوزستان ایران / پژوهشی از سیروس باور؛
دستیاران آزاده صادقیان، مهشید فدایی؛ بازنگری و ویراستاری نازنین حسین دوست
مشخصات نشر: تهران: فرهنگسرای میردشتی، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری: ۴۸۸ ص. مصور (بخشی رنگی).
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۰۰-۰۳۲-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابخانه: ص. ۴۸۸.

موضوع: نفت ایران - خوزستان - صنعت و تجارت - جنبه‌های اجتماعی
Petroleum industry and trade - Social aspects - Iran - Khuzestan
معماری - ایران - خوزستان، Architecture - Iran - Khuzestan
نفت - ایران - خوزستان - صنعت و تجارت
Petroleum industry and trade - Iran - Khuzestan
نفت - ایران - صنعت و تجارت - تاریخ - قرن ۱۴
Petroleum industry and trade - Iran - History - 20th century

شناسه افزوده: صادقیان، آزاده

شناسه افزوده: فدایی، مهشید

شناسه افزوده: حسین دوست، نازنین، ۱۳۶۵-، ویراستار

رده بندی کنگره: HD۹۵۷۶

رده بندی دیویی: ۳۳۸/۲۷۲۸۲۰۹۵۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۸۵۷۲۴۴۳

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

نفت: تمدن صنعتی و معماری در

9 780000 595447

فرهنگسرای میردشتی ۵,۴۰۰,۰۰۰ ریال

کتابسرای میردشتی

تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، بعد از تقاطع لبافی نژاد،
نبش کوچه ماستری فراهانی، پلاک ۱۱، طبقه ۱، واحد ۱
تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۹۰۶۶۰-۲ دورنگار: ۰۲۱-۶۶۴۹۱۹۶۸
info@mirdashti.com www.mirdashti.com

📖 Mirdashti_book

فرهنگسرای میردشتی

مشهد، چهارراه لشگر، نرسیده
به میدان ده دی، پاساژ دیدنیها
تلفن: ۰۵۱۱-۸۵۴۴۹۵۱
نمابر: ۰۵۱۱-۸۵۱۴۶۷۱

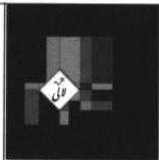
فرهنگسرای میردشتی
FARHANGSARA MIRDASHTI

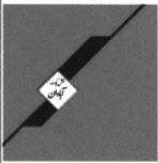
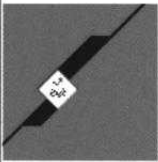
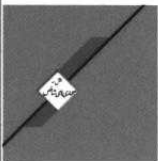
کتابسرای میردشتی

نموداری از آنچه می خوانید

پیش سخن	۸	
پیش گفتار از نگاه دیگران	۱۲	
قدردانی و سپاس	۱۸	
فصل اول: نفت	۲۱	
پیش سخن	۲۳	
بخش یک: سرزمین های نفتخیز	۲۷	
بچه های نفت	۲۹	
راهی که پیمودم	۳۰	
چگونه راه به آنجا کشیده شد	۳۲	
بخش دو: پیدایی نفت در جهان	۴۳	
پیدایی نفت در قرن نوزدهم	۴۵	
پیدایی نفت در ایران	۵۱	
داستان توجه خارجی ها به نفت ایران	۵۲	
ویلیام ناکس دارسی	۵۴	
زرز پرناور رینولدز	۵۶	
شرایط دشوار کار	۵۸	
ماماتین و نفتون	۶۴	
نامیدی رینولدز از عدم موفقیت	۷۱	
رینولدز چگونه به نفت رسید	۷۳	
چاه شماره یک در مسجد سلیمان	۷۹	
فسخ قرارداد و سرنوشت رینولدز	۸۱	
بخش سه: سرمسجد	۸۳	
تاریخ سرمسجد	۸۵	
سابقه تاریخی	۸۶	
بخش چهار: نفت خام	۹۱	
این قطره سیاه طلایی چیست؟	۹۳	
حوزه نفتی ایران	۹۵	
بخش پنج: نفت سیاه و سیاست	۱۰۹	
نقش نفت ایران در مقیاس جهان	۱۱۱	
موقعیت شرکت نفت ایران و انگلیس در ایران	۱۱۸	

بخش شش: نفت، صنعت و زندگی مدرن	۱۲۳	
روند صنعتی شدن در سرزمین‌های نفتخیز	۱۲۵	
زمینه مطالعات	۱۲۵	
روش زندگی	۱۲۹	
مدرنیسم	۱۳۳	
روح زمانه	۱۳۴	
نتیجه‌گیری	۱۳۷	
فصل دوم: شرکت شهر در مناطق نفتخیز	۱۴۳	
پیش‌سخن	۱۴۵	
بخش یک: فلسفه زیستن	۱۴۹	
فلسفه زیستن	۱۵۱	
معماری راهی برای به تحقق پیوستن رویاهای انسان	۱۵۵	
فضای مدرن	۱۵۹	
بخش دو: شرکت شهر	۱۶۱	
شرکت شهر	۱۶۳	
شرکت شهرها در مناطق نفتخیز	۱۶۴	
مکان‌یابی	۱۶۵	
ساختمان‌های اداری- رفاهی	۱۶۷	
باشگاه	۱۶۹	
مسکن‌ها	۱۷۴	
تکنولوژی و سیستم ساخت	۱۸۰	
بهداشت محیط	۱۸۹	
راه‌سازی	۱۹۳	
بخش سه: خط لوله نفت	۱۹۷	
خط لوله	۱۹۹	
نخستین خط لوله در ایران	۲۰۰	
نتیجه‌گیری	۲۰۸	
فصل سوم: مناطق نفتخیز	۲۱۳	
پیش‌سخن	۲۱۷	
بخش یک: مسجد سلیمان	۲۱۹	
میدان نفتون	۲۲۱	
مسجد سلیمان دروازه مدرنیته ایران	۲۲۲	

بخش دو : لالی	۲۶۷	
منطقه لالی L.L	۲۶۹	
بخش سه: آغا جاری	۲۷۷	
آغا جاری A.J	۲۷۹	
زندگی در مکانی محدود	۲۸۰	
بخش چهار: هفتکل	۲۸۵	
هفتکل H.K	۲۸۷	
نفت سفید	۲۹۲	
بخش پنج: گچساران	۲۹۷	
گچساران G.S	۲۹۹	
معماری	۳۰۱	
بخش شش: اهواز	۳۱۱	
اهواز	۳۱۳	
معماری و شهرسازی محله‌های مختلف کوت عبدالله	۳۱۵	
خرم کوشک	۳۱۷	
نیوسایت	۳۱۹	
فصل چهارم : موزه	۳۲۹	
پیش سخن	۳۳۱	
بخش یک: پارک - موزه نفت	۳۳۳	
موضوع احداث پارک-موزه نفت در مسجد سلیمان	۳۳۵	
پروژه پارک- موزه	۳۳۷	
محوطه بی‌بیان	۳۴۰	
کارخانه برق تمبی	۳۴۴	
منطقه چاه شماره یک	۳۴۸	
بخش دو: موزه آبادان	۳۵۵	
موضوع احداث موزه در آبادان	۳۵۷	

فصل پنجم : پالایشگاه	۳۶۵	
پیش سخن	۳۶۷	
بخش یک : آبادان	۳۶۹	
پروژه باغ شهر صنعتی آبادان	۳۷۱	
شهرسازی	۳۹۰	
منطقه بوارده	۳۹۶	
منطقه بریم	۴۰۶	
محله منظریه	۴۱۶	
من آبادان هستم	۴۲۶	
بخش دو: جزیره مینو	۴۲۹	
تاریخچه جزیره مینو	۴۳۱	
بخش سه: معماری‌های شاخص	۴۳۷	
پیش سخن	۴۳۹	
سینما تاج	۴۴۱	
دانشگاه نفت آبادان	۴۴۶	
مهمان‌سرای کارمندان	۴۵۴	
کلیسای سورپ کاراپیت	۴۵۸	
مسجد رنگونی‌ها	۴۵۹	
تاریخچه بانک ملی سه گوش اهواز	۴۶۰	
رویدادها	۴۶۷	
پیش سخن	۴۶۹	
رویداد یک	۴۷۰	
رویداد دو	۴۷۲	
رویداد سه	۴۷۳	
رویداد چهار	۴۷۵	
رویداد پنج	۴۷۷	
رویداد شش	۴۷۸	
آخرین کلام	۴۸۰	
پیوست یک: درباره نگارنده	۴۸۲	
پیوست دو: روایت تصویری آن دوران از نگارنده	۴۸۶	
منابع	۴۸۸	

پیش سخن

کاش خیلی پیش از این تصمیم به این مطالعات تحقیقی پژوهشی گرفته می‌شد. زمانی که بخش‌هایی از این مناطق رونق بیشتر و بهتری داشتند و تا این حد به نابودی کشیده نشده بودند. این میزان از تخریب تاحدی است که در بعضی از مکان‌ها هیچ اثری از زندگی گذشته، آن هم در زمان نه چندان دور، به جای گذاشته نشده است و فقط توسط کسانی قابل شناسایی است که زمانی در آن طبیعت می‌زیستند.

در نوشته‌های پیش رو، سعی شده مکان‌ها، تأسیسات و فضاهایی که زمانی در این خطه از سرزمین ایران زنده بوده و فعالیت اساسی داشته‌اند و با نام مناطق نفتخیز شناخته شده‌اند را به صورت تصویر و توضیح برای کسانی که نه‌دانسته و نه‌شناخته‌اند، بشناسانیم و امروز که به درستی یک قرن و اندی از آن روزگاران می‌گذرد، تا آنچه باقی مانده است، نمایانگر صحنه‌هایی باشد از رنج‌ها و ناکامی‌هایی که برای کشف و استخراج آن کشیده شده تا زمانی که به نتایج ارزنده‌ای رسیده و منجر به درخشش جهان شده است.

کار سنگین توأم با سرزندگی‌ها و شادی‌ها که به صورت مستمر در زندگی سازندگان آن زمان بوده و هر آینه به کشف منابعی دست می‌یافتند. رنج و خستگی این سازندگان که چه شب‌ها در سرما و چه روزها زیر آفتاب سوزان به فعالیت کار و زندگی ادامه می‌دادند و دست از کار نمی‌کشیدند.

اقدام به چنین عملی که گذشته ما را در معرض دید همگان می‌گذارد و مناظری از آنچه ساخته شد را به امروز می‌کشانند، دربرگیرنده تاریخی است که اندیشیدن به

آن، علم، تکنیک و فنی را ظاهر می‌سازد که در آن روزگاران به فکر هیچ یک از کسانی که در سرزمین‌های دیگر به فعالیت‌های دیگر برای پیشرفت‌های متفاوتی از علم، تاریخ، فلسفه و سیاست دست اندر کار بودند، نمی‌رساند.

در کتاب پیش رو با بیان تاریخ دوره اول از سه دوره شرکت نفت یعنی "شرکت نفت انگلیس و ایران با مسئولیت محدود" در بازه زمانی ۱۲۸۷ تا ۱۳۳۲ و بررسی وجوه مختلف صنعتی، معماری و شهرسازی با استفاده از مدارکی که به جا گذاشته شده، سعی در ایجاد این شناخت شده است.

امروزه با مشاهده آنچه بوده، تعمق در آنچه به مشاهده می‌آید و تصور آن در اندیشه، دو حالت به انسان دست می‌دهد:

نخست احساس بسیار ژرف از دلتنگی که احساسی است از غم همراه با علاقه، موقعی که به ایام شادی در گذشته می‌اندیشد. شاید برای کسانی که آن روزگاران زیبا را ندیده یا در آن عمری نگذرانده باشند، این دلتنگی حاصل نشود، ولی آن‌هایی که بوده‌اند و دیده‌اند می‌گویند کاش از اول نابینا بودیم تا نمی‌دیدیم و اکنون ناتوان شده‌ایم. امروز آنچه در این زمینه می‌توان گفت، به این سخن خلاصه می‌شود که: «هر آینه آن چه باید ساخت را، در گستره و ژرفای درستش به عالم شناخت نبریم و درباره‌اش سخن نگوئیم. راه شناخت و ارزیابی دیگران را بسته‌ایم.» (فلامکی، ۱۳۸۹).

دوم، شغف و شگفتی از اینکه، چه در زمینه معماری و چه در زمینه مهندسی، فن‌آوری و تکنیک‌هایی که در این سرزمین‌های ناشناخته حتی تا امروز بکار رفته است، ارزش‌های فرهنگی و هویت صنعتی که بجای گذاشته را بشناسیم و ارج نهیم. به نظر نمی‌رسد کسی در حسن نیت و اندیشه معمارانی که این بناها را طراحی کرده و به اجرا رسانده‌اند تردید کند. علت این همه سازندگی در معماری و تکنیک و آن همه برداشت از منابع زیرزمینی را نمی‌توان در یک کتاب پژوهش کرد. پاره‌ای از نظرات، نتیجه این سوال‌ها است که مطرح می‌شود و جواب‌های مثبت یا منفی در بر دارد؛ لذا سعی شده که در این مختصر عکس و تصویر از مظاهر عینی به جای مانده، واقعیت‌هایی که وابسته به هیچ مکتب، سیاست و اجتماعی نیست، برای روشن شدن فکر و ذهن دیگران، مطرح گردد. تا زحمات خستگی‌ناپذیر آن‌هایی که در آن بلاد شناخته نشده، دور از دیگران، زندگی شهری، رفت و آمدها، برخوردها، معاشرت‌ها و زرق و برق شهری زیسته‌اند و فقط سر به کار خود داشته‌اند، به نتایج نامربوط کشیده نشود، تا بدین وسیله راه برای شناخت دیگران باز نگاه داشته شود. آن مردمان عمری را با زندگی سرشار از تولید همراه با شادی گذراندند و آن چنان یادبودهایی چه صنعتی، چه اجتماعی از خود بجای گذاشتند که به وجود آورنده - فرهنگی گشت که زندگی جدید را جایگزین روند زندگی شبان وار آن سرزمین

ساخت. زندگی در مناطق نفتخیز در واقع زندگی در طبیعت است، فضایی آمیخته با معماری و صنعت در تضاد شکل‌ها و رنگ‌ها در میان کوه‌ها، تپه‌ماهورها و جویبارها. رنگ و بوی گل‌های نرگس، شقایق و... در تضاد با بوی گاز، بوی نفت در سکوت شب، سکوتی که فقط صدای آتش بالای دکل چاه‌ها آن را درهم می‌شکافت و انعکاس آن در سیاهی شب تسری می‌یافت.

در این مناطق ما بخشی از گذرگاه‌ها را داریم که از روی مکان‌هایی در گذشته و امروز می‌گذرد، خطوطی که طراحان این تأسیسات در طول مسیر حرکت کارگران و مهندسان رسم کرده‌اند که ریتمی پویا به سلسله وقایع در مناطق بخشیده که در این مکان‌های محدود به پایان نمی‌رسد و آن کوه‌ها و تپه‌ها محاطش نکرده‌اند، بلکه این تفکر صنعتی از پوسته‌اش به بیرون، به شهر، به فضا و به تاریخ امتداد یافته، تسری پیدا می‌کند.

در این کتاب از چهار موضوع متفاوت ولی در رابطه با یکدیگر سخن گفته شده است تا خوانندگان بتوانند زنجیره در هم تنیده شده نفت و پیشرفت‌های صنعتی و زندگی شهری را یکجا باز یابند.

ابتدا از تحقیقاتی که در رابطه با نفت و مسیری که تاریخ پیدایی آن پیموده است به استناد کتابها و منابع مهم و قابل استنادی که در دست بود، سخن گفته می‌شود. از آنجایی که خود در این زمینه تخصصی ندارم ولی خوانندگان باید مسیر اتفاقات را به طور کامل طی کنند در فصل اول از این منابع استفاده شده و متون زیادی از خود در آن نیاورده‌ام تا رشته مطالب به درستی حفظ شود.

در مرحله بعد از صنعت نفت، تأثیر آن بر فرهنگ و پس آمدهای اجتماعی آن سخن به میان آمده است. در اینجا مفهوم زیستن و نیاز به زیستگاه مطلوب در مناطق نفتخیز مورد بررسی قرار گرفته است.

در مرحله سوم مناطق نفتخیز و تیپولوژی معماری‌های مورد استفاده در آن به طور مفصل تحلیل شده و در نهایت، آبادان، مرکز پالایشگاه ایران به طور جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است.

در بین این موضوعات مبحث موزه‌های مسجد سلیمان و آبادان و گردشگاه مینو به بحث گذاشته شده و در قسمت آخر کتاب، رویدادهایی به نگارش پدرم، محمود باور، یکی از مردان حاضر در آن دوران نگاشته شده است.

مطالعات تحقیقی که در این موارد انجام گرفت در مرحله اول از یادداشت‌های بجا مانده در آرشیو پدر، در دوره اول همکاری ایشان با شرکت نفت برگرفته شده است. ایشان در یادداشت‌های روزانه خود، مطالبی را عنوان نمودند که در آنها فرهنگ آن دوران، نحوه برخورد با مسائل در شرکت نفت و شیوه زندگی شهری در

مناطق نفتخیز به تصویر کشیده شده است و در مرحله بعد تعدادی کتاب ارزشمند که نحوه و دلیل استفاده از آنها پیشتر توضیح داده شده و نام این کتب در منابع ذکر شده است.

همچنین حاصل سفرهای اینجانب با همراهی مهندس اشکان غلامپور در سال ۱۳۹۳ به آبادان و مناطق نفتخیز، در قالب ۲۵۰۰ عکس به اضافه مصاحبه‌ها، بر محتوای کتاب افزوده است. البته ریشه و اساس اصلی کتاب خاطراتی است که اینجانب از دوران شیرخوارگی تا ۱۷ سالگی در گچساران، آغاچاری، هفتکل، مسجدسلیمان و اهواز دوره نوجوانی (۱۳۱۳ تا ۱۳۳۰) گذرانده‌ام.

هدف از نگارش این کتاب، نقل تاریخ نیست بلکه آوردن تاریخ به امروز است که تنها شامل سیما و ظاهر بصری معماری بجامانده از آن دوران نیست، بلکه دامنه‌ای وسیع‌تر دارد که به طور تقریبی از نوعی فلسفه و اندیشه‌های ایجاد شرکت شهرک‌های صنعتی نشأت گرفته است. در اینجا سعی شده در باره شهرها به ترتیب زمان ایجاد شهرک‌های صنعتی و چگونگی مکان و جامعه آن صحبت و معرفی گردد. بنابراین باید بر این موضوع تأکید شود که «کشورهای عقب مانده، اگر از نظر علمی و صنعتی به دلیل عقب‌ماندگی دوپست، سیصد ساله، از غرب فاصله دارند و مصرف کننده تکنیک و ابزار و ادوات غربی هستند، از لحاظ تفکر، اندیشه و ذکاوت در صورت امکانات، می‌توانند پیشرو باشند.» (علمداری، ۱۳۷۹، ۶۲)

مسلم است که در یک برهه‌ای از زمان و در یک فاصله نزدیک، نمی‌شود این عقب‌ماندگی علمی صنعتی را جبران کرد چون احتیاج به کادر متخصص و آفریننده و همچنین سرمایه دارد. احتیاج به این است که کادر علمی برای ایجاد تحقیقات با بودجه مکفی احداث گردد. این رویکرد لازم است تا وارد یک روند و محوری تحقیقاتی در همه زمینه‌ها گردیم و یک گردش علمی را با هماهنگی تخصص‌های مختلف تعقیب کنیم.

در ایران عقب مانده از صنعت و تفکر علمی قبل از انقلاب مشروطه، بی‌سوادی محض، خمودگی اجتماعی فرهنگی و بدی وضع اقتصادی، تهی بودن خزانه دولت، نداشتن آزادی و سرکوب در رژیم استبدادی، چه انتظاری می‌توان داشت که "از غوره حلوا سازد" یا "از سنگ روغن".